

ЗОРАН ДЕВРЊА

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
zdevrnja@bfspc.bg.ac.rsDOI: <https://doi.org/10.18485/bogoslovlje.2023.82.1.2>УДК: 271.222(497.11)-74-77"1922"
322:271.222(497.11)"1922"
271.222(497.11):271.2(560)"1922"ПРИМЉЕНО: 12.2.2023.
ОДОБРЕНО: 14.3.2023.

О ТОМОСУ УЈЕДИЊЕЊА ИЗ 1922. ГОДИНЕ – КАНОНСКА И ЕКЛИСИОЛОШКА АНАЛИЗА ТЕКСТА

Сажетак: Формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца доноси нове могућности у дефинисању и организовању положаја српског и свег православног народа на Балкану. Под њеним државотворним окриљем стекле су се могућности за обнављања јединства свих црквених јединица које су до 1766. године биле саставни део Пећке патријаршије. Сама идеја о обнови народног јединства, као и јединства и аутокефалног статуса Пећке патријаршије, тиња у свести српске јерархије и народа током целог XIX века, међутим, околности нису пружале могућност да се то питање изнова еклисијално и политички реализује. Томосом патријарха Мелетија и Синода Цариградске патријаршије из 1922. године вековна стремљења српског народа и Српске Цркве су остварена. Један век касније црквена свест хришћана XIX века потребује поновно еклисиолошко, канонско и правно анализирање и вредновање овог документа ради правилног разумевања његовог аутентичног садржаја и његових импликација на организовање и узајамно саодношење Православних Цркава данас. ► *Кључне речи:* Томос 1922, аутокефалија, Српска Православна Црква, Београдска митрополија, Карловачка митрополија, патријарх Мелетије, патријарх Димитрије, краљ Александар I Карађорђевић.

УВОД

Крај друге деценије XX века доноси нове могућности у дефинисању и организовању положаја српског и свег православног народа у централним и западним областима Балканског полуострва. Једна од позитивних последица трагедије Великог рата и победе Краљевине Србије у њему било је и државно-правно обједињавање готово свих области и региона у којима је живео српски народ.¹ Под државотворним и нормативним окриљем Краљевине Срба,

¹ Завршетак Великог рата (Првог светског рата) и формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца представља велику прекретницу у историји српског народа. Српски народ од тог тре-

Хрвата и Словенаца, која је установљена 1. децембра 1918. године, стекле су се могућности обнављања јединства свих црквених јединица које су до 1766. године биле саставни део Пећке патријаршије, а после те године и гашења Патријаршије раздвојене на неколико канонских јурисдикција,² као и неколико држава и њихових правних система.³ Сама идеја о обнови народног јединства и јединства Пећке патријаршије тиња у свести српске јерархије и народа током целог XIX века, међутим, спољашње околности нису пружале могућност да се то питање изнова еклисијално и политички тематизује и приведе реализацији.⁴

Из перспективе савремености посматрано питање јединства Цркве може се сматрати примарним и најзахтевнијим за асертивну и адекватну теолошку анализу. Није потребно образлагати да су Православне Цркве и њихово разумевање јединства данас у кризи.⁵ Реалност црквене свакодневице у последњих десетак година је довољна да нас у то увери. Саставни део унутарцрквених недоумица јесте и разумевање феномена аутокефалије, начина њеног установљавања, имплементације, канонског оквира који обухвата, њеног еклисијалног садржаја, као и њене улоге у међуцрквеним односима и њених коначних последица по јединство Цркве.⁶

нутка, после више векова, највећим својим бројем почиње да живи у јединственој држави. Само поједини делови интегралног српског националног тела остају ван граница Краљевине СХС, у највећем броју у појединим деловима Далмације, на западу Румуније и Бугарске, јужним и централним деловима Мађарске, као и северном и централном делу Албаније; в. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, 2 (Београд: БИГЗ, 1991), 556.

² Сава Вуковић, Епископ шумадијски, „Да ли је Карловачка митрополија била аутокефална?“, *Гласник љубави* 2 (1993): 8.

³ У другој половини XVIII века српски народ је живео у Турској царевини, Аустроугарској царевини, Млетачкој републици и на никада освојеним и увек слободним територијама Црне Горе. Сто година касније Босна и Херцеговина је анектирана од Аустроугарске царевине, Србија и Црна Гора су самосталне и признате кнежевине, Срби у Аустроугарској уживају значајан степен аутономије, Далмација и Бока которска су у саставу Аустроугарске.

⁴ Драган Радоман, „Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању Српске патријаршије 1920. године“, in *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић (Ниш: Центар за црквене студије, 2021), 319–322.

⁵ Унутар међуправославних црквених односа непрестано се отварају нова питања, а стара се не решавају. Свети и Велики сабор Православне Цркве који је одржан на Криту 2016. године и поред великих амбиција није успео да тематизује, а нарочито не да реши све нагомилане проблеме. Тренутно је актуелно неколико међуцрквених прекида светотајинског општења и литургијског помињања, такође и конфронтација неколико различитих погледа на еклисиолошки статус и свештени капацитет појединих црквених катедре, као и темељно разликовање и узајамно неразумевање о питању поимања и практиковања принципа примата и јединства међу Православним Црквама.

⁶ Свети и Велики сабор Православне Цркве, који је одржан на Криту у јуну 2016. године, уопште не узима у разматрање питање стицања аутокефалије и њеног еклисијалног садржаја. Једино место на којем се помиње тема аутокефалије, и то не упитно, већ као нешто извесно, саморазумљиво и општемприхваћено, јесте 5. став првог члана Окружне посланице Православних Црква са Светог и Великог сабора сазваног на Криту; *Одлуке Светиој и Великој сабора Православне Цркве*, ур. Амфилохије Радовић (Београд–Цетиње: Светигора, 2016), 39.

Последњи миленијум трајања Цркве донео је огромне промене и унео судбинску динамику у унутрашње организовање Православних Цркава. Критеријуми црквеног организовања су се у овом периоду мењали, умножавали и конфронтирали, а да нису темељно вредносно процењивани. То је довело до постојања читавог конгломерата правила и пракси, традиција и услова за стицање аутокефалије који данас узајамно сапостоје потирући међусобно своју оперативност и значај.⁷ Свако данас узима из тог *замућеној резервоара* разноврсних критеријума оно што му тренутно одговара зарад задовољења извесних парцијалних еклисијалних интереса, што свакако не доприноси општем црквеном јединству и узајамном разумевању. Напротив, таква флуидна канонска и еклисијална пракса, која карактерише нашу савременост, најчешће доводи до међуцрквеног неразумевања, конфликта, наметања и сукоба ауторитета, а на концу и до претњи прекидом или стварним престанком ехаристијског општења међу појединим аутокефалним црквеним катедрама.⁸

Томос⁹ патријарха Мелетија и Синода Цариградске патријаршије из 1922. године којим се образује аутокефална црквена јурисдикција у оквирима

⁷ Растко Јовић, „Аутокефалија јуче и сутра“, in *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић (Ниш: Центар за црквене студије, 2021), 241–242.

⁸ Тренутно стање у саодношењу православних црквених катедри: јерусалимски патријарх не спомиње (румунског) патријарха у Букурешту због неканонске изградње манастира ове Цркве на територији Јерусалима. Патријарх Антиохијске Цркве не спомиње јерусалимског патријарха због неканонског постављења митрополита у Катару од стране Јерусалимске Цркве. Московски патријарх не спомиње цариградског патријарха због давања канонског статуса расколничким заједницама у Украјини, одлуком СА Синода Цариградске патријаршије, под називом тзв. Православна Црква Украјине, и довођења у питање канонског статуса Кијевске митрополије Украјинске Православне Цркве Московске патријаршије као једине од свих Православних Цркава признате канонске јурисдикције на територији Украјине. Патријарх Александријске Цркве не спомиње московског патријарха због одлуке СА Синода Московске патријаршије да прошири обим својих канонских надлежности на територију Африке. Аутокефалност Охридске архиепископије (Скопске митрополије) у Северној Македонији, која је плод одлуке СА Сабора Српске Православне Цркве као Мајке Цркве, призната је још и од Московске патријаршије и Пољске Православне Цркве, као и од Бугарске и Румунске Православне Цркве, које јој потврђују аутокефалност, али јој не одобравају историјски назив Охридска архиепископија, док се остале аутокефалне Цркве нису изјашњавале о њеном статусу иако је неколицина саслуживањем своје јерархије са клирицима Охридске архиепископије неформално и незванично прихватила њен аутокефални статус као канонски утемељен. У Естонији постоје удвојене црквене јурисдикције Цариградске и Московске патријаршије, у Молдавији Московске и Букурештанске патријаршије, а у Чешкој и Словачкој је јерархијска удвојеност Московске и Цариградске Цркве привремено решена нејасним међуцрквеним компромисима са нерешеним сукобом канонског организационог ауторитета и неизвесним последицама. Наведено указује на песимистичну слику међуправославних црквених саодношења и на неопходност свецрквеног сагледавања и вредновања теолошких, канонских и еклисијолошких критеријума црквеног организовања и проналажења јединственог заједничког именитеља који би био успостављен сагласношћу свих и који би обавезивао све.

⁹ У овом раду коришћен је фотографски снимак Томоса са ев. бројем 1148 (административна евиденција Синода Цариградске патријаршије) и ев. бројем 455/922 (административна евиденција Синода Српске Православне Цркве – Патријаршије у Београду), као и постојећи превод истог документа.

Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у организационом рангу патријаршије и установљава јединство епархија које су више од 150 година организационо, канонски, јурисдикцијски и државноправно биле одвојене, носи обележја свог времена и њему својствене црквене и канонске свести. Његова термилошка специфичност, као и његов еклисијални и канонски садржај, као конститутиван за успостављање аутокефалности и јединства Српске Православне Цркве на ауторитативном нивоу патријаршије потребују данас поновну анализу и тумачење у циљу установљавања његовог аутентичног важења, ауторитета, садржаја и еклисијалних последица. Овај рад је посвећен управо таквом прегнућу.

ПОЛИТИЧКИ ОКВИР НАСТАНКА ТОМОСА ИЗ 1922.

Прегледним читањем Томоса Синода Цариградске патријаршије из 1922. године уочава се да је иницијална мотивација за његово доношење тзв. усаглашавање црквеног поретка и организације са политичким променама које су настале после завршетка Првог светског рата.¹⁰ Конкретан повод за састављање Томоса¹¹, како се у самом његовом тексту наводи, био је захтев Цркве и Владе у Београду упућен Патријаршији у Цариграду да се чин црквеног јединства који је већ остварен две године раније одлукама Светог Архијерејског Сабора СПЦ¹² и највиших релевантних државних органа¹³ учини канонски, формално и протоколарно заокруженим и неупитним. Документ је конципиран у духу црквене и канонске свести која је доминирала у XIX веку и која

¹⁰ Догађај обнове Српске патријаршије 1920/22. године у исти овакав контекст ставља и престолонаследник Александар I Карађорђевић у свом свечаном обраћању патријарху, СА Сабору, свештенству и верном народу приликом увођења патријарха Димитрија (Павловића) у трон архиепископа и патријараха пећких у Пећкој патријаршији.

¹¹ Одлуке које су свечано проглашене Томосом из 1922. године већ су оперативно донете и спроведене у дело две године раније, у марту 1920. године. Наиме, успешним завршетком преговора српске црквено-државне делегације са СА Синодом и патријархом Цариградске патријаршије, СА Синод Цариградске Цркве доноси одлуку да од своје канонске надлежности ослободи епархије које су некада биле у саставу Пећке патријаршије и да дозволи њихово „потчињавање“ обновљеном патријаршијском трону Српске Цркве; в. Слијепчевић, *Историја*, 558.

¹² На дан празновања Свих српских светитеља, 12. септембра 1920. године, у Сремским Карловцима је проглашено уједињење свих епархија које су до 1766. године постојале под окриљем Пећке патријаршије, у јединствену црквену заједницу, помесног облика организовања, у достојанству патријаршије. Две недеље касније ће Свети Архијерејски Сабор изабрати митрополита београдског Димитрија за патријарха обновљене Српске патријаршије; в. Слијепчевић, *Историја*, 559.

¹³ Престолонаследник Александар I Карађорђевић је својим краљевским указом од 17. јуна 1920. године обзнанио и озваничио одлуку српских епископа да се обнови јединство Српске Цркве и Патријаршије; в. Слијепчевић, *Историја*, 559.

као претежну карактеристику има пренаглашавање политичких чинилаца у процесу дефинисања еклисијалног статуса црквених јединица у новоформираним државноправним творевинама, особито на Балкану. Логика црквеног организовања, по овом канонском и управном моделу, слепо прати правну и структуралну организацију новонасталих политичких творевина. Наведена црквена свест почива на приликама специфичним за период XIX века, прилагођеним разумевању канонске доктрине позноантичке Цркве IV и V века да црквена организација прати државну.¹⁴ Немајући простора да се у овом раду подробније посветимо овом питању, сматрамо да је довољно напоменути, ради бољег разумевања теме којом се овај рад бави, да је конкретна канонска одлука и из ње проистекла пракса са краја IV и из прве половине V века Христове ере била условљена постојањем Цркве унутар једног јединственог царства и да је била карактеристична за црквено организовање у том конкретном историјском тренутку узимајући у обзир унутрашње организационе промене, које су биле релативно честе у позноантичком периоду Римског царства, и у значајној мери неуједначене у његовом источном и западном делу. У том смислу и наведени Томос из 1922. године уопште не показује да је процес уједињења епархија са доминантно насељеним српским становништвом преваходно настао из свести о потреби поновног обнављања еклисијалних структура и ауторитета аутокефалне Пећке патријаршије¹⁵ и да се, без обзира на значајно присуство државних представника у овом процесу, смисаони кључ за разумевање целог процеса еклисијалне трансформације у централним и западним областима Балкана налазио у недрима јерархије и верног народа, као и у специфичностима духовне динамике која је одликовала црквене заједнице на овим територијама. Одлика наведене еклисијалне динамике огледа се у чињници да су црквене јединице које су јурисдикцијски, канонско-управно, државноправно и политички-оперативно биле деценијама и вековима међусобно одељене, и чак често конфронтиране, све то време неговале и пројављивале исту црквену и канонску свест о узајамној духовној повезаности и неодољиво привлачећој идентичности која је почивала на тињајућем историјском ауторитету Пећке патријаршије као окосници њиховог аутентичног еклисијалног идентитета.¹⁶ Приликом анализе наведеног Томоса неопходно

¹⁴ Канон 6. Првог васељенског сабора; канони 2. и 3. Другог васељенског сабора; канон 17. Четвртог васељенског сабора, канон 38. Трулског (Пето-шестог) васељенског сабора.

¹⁵ Ову иницијалну идеју о обнови Пећке патријаршије, коју не садржи Томос из 1922. године, покушава да нагласи престолонаследник Александар I Карађорђевић у свом свечаном обраћању приликом устоличења патријарха Димитрија у трон патријараха пећких у Пећкој патријаршији на дан празновања Успенија Пресвете Богородице (Велика Госпојина) 1924. године. Овај документ се чува у синодској архиви у Патријаршији у Београду.

¹⁶ Горан Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона – области Српске Цркве на прелому векова“, in *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић (Ниш: Центар за црквене студије, 2021), 296–302.

је напоменути да у његовој садржини управо недостаје овај конститутивни чинилац, односно, „боде очи“ чињеница да Пећка патријаршија, као духовна матица свих у њему наведених епархија, која је својом историјском улогом сама по себи сврха и циљ њиховог уједињења, у потпуности занемарена и неспоменута у тексту овог документа. Свесни потешкоћа да се са ове временске дистанце дотакнемо мотива за такав кардиналан пропуст, морамо изразити неодржив утисак да је конципирање овако важног црквеног документа на политичким чиниоцима и идентитету новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца,¹⁷ а не на идентитету Пећке патријаршије, пропуст са индукованим далекосежним последицама.¹⁸ Наиме, из овог документа, којим је проглашена и територијално и идентитетски заокружена једна аутокефална Помесна Црква, не происходи свест о историјском континуитету њеног црквеног организовања, као ни о тренутку њеног конституисања у времену и историји. Анализирањем текста Томоса из 1922. године без накнадног читавања идентитетских чинилаца, који су плод нашег свештеног самопоимања и саморазумевања, стиче се утисак као да се њиме оснива нека нова Црква, која у том еклисијалном обиму и формату на наведеним просторима никада раније није постојала, а она која јесте постојала са њом не дели никакве заједничке организационе и идентитетске елементе. У том смислу поставља се питање да ли је овим Томосом исправљена историјска неправда учињена укидањем Пећке патријаршије 1766. године, како смо ми склони да читамо овај документ, или све што је последица доношења наведеног Томоса са Пећком патријаршијом нема никакве везе, тако да би се могло погодном приликом, од стране неког недобронамерног, закључити да је 1922. године овим документом формирана нова црквена јединица са називом *Аутокефална Уједињена Православна Српска Црква Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, док Пећка патријаршија са својим историјским и духовним наслеђем остаје у прошлости без идентитетског исијавања и еклисијалног организационог досезања до савремених црквених структура и наше духовне актуелности.

Са друге стране посматрано, Томос, иако не експлицитно, али ипак посредно и неприкривено, указује и истовремено потврђује државноправни континуитет Краљевине Србије од 1878. године и Берлинског конгреса са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца од 1. децембра 1918. године, односно афирмише континуитет идентитета Цркве Србије, односно Београдске

¹⁷ Сава Миловановић, „Државна самосталност као фактор црквене аутокефалије“, *Богословље* LXXXI, № 1 (2022): 9–13.

¹⁸ Међу савременим теолозима и каноничарима Јовић је један од ретких који наглашава да савремена аутокефалија треба да се формално и садржајно конципира као антипод утицају политичких и државних система на црквену организацију, односно да аутокефалијом треба ануларати ванцрквене утицаје на живот и организовање Цркве; в. Јовић, „Аутокефалија јуче и сутра“, 264–265.

митрополије као аутокефалне црквене јединице од 1879. године,¹⁹ и *Аутокефалне Уједињене Православне Српске Цркве Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*. Признање државноправног континуитета је у документу наглашеније, док се наведени црквени континуитет аутокефалности мора реконструисати анализом специфично коришћених термина и формулација. Индикативно је да документ набраја велики број епархија и митрополија које су до уједињења биле под канонским жезлом Цариградске патријаршије. Поред тога набрајају се и у документу назване аутокефалне црквене јединице попут Карловачке и Црногорске митрополије²⁰, као и епархија Бокоаторске и Задарске (Даламтинске епархије) (обе су део Буковинско-далматинске митрополије), и наглашава се чињеница да се све оне одлукама својих поглавара (епископа или митрополита) сједињују у једну Цркву (*Аутокефалну Уједињену Српску Цркву Краљевине СХС*) са Црквом Краљевине Србије.²¹ На овом месту посебно се као проблематично јавља ненаглашавање аутокефалности Београдске митрополије (Цркве Краљевине Србије), која је такав статус канонски стекла 1879. године,²² неколико месеци после Берлинског конгреса, и која тај свој

¹⁹ Миловановић, „Државна самосталност као фактор црквене аутокефалије“, 22–23.

²⁰ Није сувишно поновити да оваква формулација у Томосу не произлази из стварног канонског статуса Карловачке и Црногорске митрополије, већ да је последица непровереног и некритичког преузимања из тада ауторитативних збирки канона каква је била нпр. Атинска синтагма, у којој се наведене грешке о канонском статусу ових Цркава налазе иако нису засноване ни на каквим постојећим црквеним одлукама или документима. Непотребно је наглашавати да Карловачка и Црногорска митрополија, као две митрополитске катедре које су биле и доживљавале себе делом Пећке патријаршије, никада нису биле аутокефалне и да су свој организациони ауторитет извлачиле из ауторитета саме Пећке патријаршије као њене историјске и канонске наследнице и чуварке њеног аутокефалног статуса и ауторитета; в. Вуковић, „Да ли је Карловачка...“, 12–13, као и Далибор Ђукић, „Атинска Синтагма из 1855. године и 'аутокефалност' Православне Цркве у Црној Гори“, in *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић (Ниш: Центар за црквене студије, 2021), 273–290.

²¹ У преводу Томоса, у последњој реченици претпоследњег пасуса, Црква Србије је преведено са Српска Црква, а Црква Црне Горе са Црногорска Црква, што сматрамо да није добар превод, који може довести до озбиљнијих неразумевања, као и несагледивих последица у тумачењу текста (... τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου ἰς τοῦ Καρολιτσίου ἰς τῶν δύο Δαλματικῶν ἐπαρχιῶν, ...). У реченици су наведена имена држава Србије и Црне Горе, града (Сремских) Карловаца и две области Далмације, која се не могу преводити у придевском облику – ... Аутокефалне Цркве Срба, Црногораца, Карловчана и Далматинаца, ..., већ са ... *Аутокефалне Цркве Србије, Црне Горе, Карловачка и две Далматинске епархије, ...* Употреба придевског облика се први пут може приметити у именовану обновљене *Аутокефалне Уједињене Православне Српске Цркве Краљевине СХС* (Αὐτοκέφαλος Ἡνωμένη Ὁρθόδοξος Σερβική Ἐκκλησία τοῦ βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν ἰς Σλοβένων).

²² Κ. Βαβοῦσκος, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΕΡΒΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 190ν ΑΙΩΝΑ, Εθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/SOCTHEOL104/OPΘ51%20ΕΡΓΑΣΙΑ%20Α%20-%20ΣΚΟΠΙΑ%20ΚΑΙ%20ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑ%2011ΣΧΕΣΕΙΣ%20ΣΕΡΒΩΝ%20-%20ΟΙΚΟΥΜ.%20ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ%20-ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ.pdf>, 23, приступљено 3. 2. 2023; Вавускас износи став да је у октобру 1879. године Цариградска патријаршија патријарашким и синодским Томосом доделила аутокефалију

статус преноси на новоформирану Цркву. Једино разумно и оправдавајуће објашњење које бисмо могли да понудимо јесте да се аутокефалност Цркве у Краљевини Србији посебно не акцентује, будући да су такво њено својство и организациона суштина која из њега происходи већ садржани у чињеници да је то једина канонска, формално и фактички, аутокефална Црква која учествује у процесу уједињења са осталим наведеним црквеним јединицама од којих ниједна не поседује аутокефални статус, иако се он грешком приписује Карловачкој и Црногорској Цркви, како је то раније објашњено. То језиком канонског и државног права значи да је аутокефалност Цркве у Краљевини Србији – Београдској митрополији садржана у аутокефалности *Аутокефалне Уједињене Православне Српске Цркве Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца*, односно да је она са прве, старије и мање пренета на ову другу, млађу и већу. То је једино прихватљиво и разумно читање овог документа и свако другачије тумачење и разумевање овог дела текста Томоса из 1922. године рађало би многе еклисиолошке, организационе, канонске и политичке последице неслућених размера. Не прејудуцирајући тачност одговора на наведене дилеме, овим текстом указујемо на наопходност духовне будности и потребу освешћивања могућих последица које би из недоречености и непрецизности анализираниог документа могле проистећи у будућности.

ЕКЛИСИОЛОШКИ ОБИМ И САДРЖАЈ АУТОКЕФАЛИЈЕ ДОБИЈЕНЕ ТОМОСОМ ИЗ 1922. ГОДИНЕ

Имајући у виду актуелну ситуацију у односима између Православних Цркава, можемо слободно закључити да у домену црквеног организовања данас имамо на делу неколико паралелних еклисиологија, од којих се свака за себе бори за легитимност, историчност, каноничност, ауторитативност и општеприхваћеност. Наиме, иако је тема аутокефалије била предмет деценијских разговора на председаборским седницама свих помесних Православних Цркава, током процеса формирања тематске агенде Светог и Великог Сабора Православне Цркве на Криту 2016. године ова тема је изостављена са аргументацијом да је она већ теолошки, односно еклисиолошки апсолвирана, заокружена, и као таква решена. Овај аргумент је за последицу имао да се тема аутокефалије изостави са Сабора иако су многе помесне Православне Цркве сматрале да је то питање горуће и да би оно требало да се као прво нађе на поменутом Сабору Православних Цркава на Криту. Поменути Сабор, и поред свих настојања, није успео

Српској Цркви у Кнежевини Србији, а њеног предстојатеља именовала митрополитом Србије и архиепископом Београда и овластила га да управља Црквом заједно са свештеним Синодом на основу предања и божанских и свештених канона.

да афирмише једномислије сви Православних Цркава у вези са овим питањем тако да суштинске разлике у погледу оквира и садржаја, не само новотражених аутокефалија, већ и оних постојећих, и даље остају.²³ Од средине XX века Цариградска патријаршија развија своју еклисиолошку и канонску матрицу по којој та катедра није само првенствујућа по части међу свим православним аутокефалним катедрама већ и по власти, преузимајући на себе овлашћења и организационе прерогативе који се односе на све друге помесне Православне Цркве, особито оне које су свој аутокефални статус стекле у другом миленијуму. Из еклисиолошко-идеолошких позиција тзв. *Мајке Цркве*, као кровне и надређене Цркве свим другим аутокефалним црквеним катедрама, Цариградска патријаршија би могла – не мењајући и не укидајући терминолошку одредницу аутокефалије, већ само умањујући њен еклисијални капацитет и садржај – да доведе у питање и системски уруши аутокефални статус свих других Православних Цркава, односно њихову сувереност у процесу унутрашњег организовања, избора епископа, права суђења и апелације.²⁴ Не желећи да се исцрпије задржавамо на овој теми, јер она и није у првом плану у овом раду, нагласио бих само да анализирани Томос Цариградске патријаршије из 1922. године такву еклисиолошку и канонску слику не садржи нити је афирмише. У вези са овим питањем важно је нагласити да постојећи Томос нашу Цркву (*Аутокефалну Уједињену Православну Српску Цркву Краљевине СХС*), којој признаје патријаршијски статус и потврђује аутокефалност, назива *Црквом сесџром* у

²³ Зоран Деврња, „Светосавско наслеђе као одговор савременим изазовима у црквеном организовању“, *Бојословље* LXXVI, № 1 (2017): 203–206.

²⁴ Оваква еклисиологија почива на поимању идентитета Цркве као прожимајућег, у том смислу да је идентитет (сваке) локалне Цркве пројављен у евхаристији под једним предстојатељем (епископом) идентичан и прожимајући са идентитетом Цркве у свету под једним предстојатељем који је на трону од свих препознате и прихваћене прве по части међу црквеним катедрама (данас би то био архиепископ и патријарх сариградски). Овај модел инклузивног идентитета је веома изазован и инспиративан, помало и заводљив као онај који православну еклисиологију везује за ране епохе црквеног организовања и као такву је чини различитом од римокатоличке еклисиологије универзалног примата. Међутим, мишљење аутора овог чланка је да неразвијеност овог теолошког конструкта и његова непримерена и ванпредањска употреба данас стварају огромне проблеме у разумевању дистинкције између појмова части и власти, као и на пољу црквеног организовања и узајамног саодношења Православних Цркава који из претходно наведеног производе; в. Пол Мекпартлан, „Локална и универзална Црква: Зизиулас и Рацингер-Касперова дебата“, *Бојословље* LXVII, № (2009): 77–79. У прилог изнетог подозрења у последице развоја наведене еклисиологије говори и документ (тзв. Томос) Цариградске патријаршије из 2018. године којом Синод ове Цркве додељује тзв. канонски статус расколничким заједницама у Украјини без сагласности аутономне канонске црквене структуре у Украјини, Кијевске митрополије Украјинске Православне Цркве која своју еклисијалну пуноћу остварује у канонском јединству са Московском патријаршијом и као таква је одувек била призната од свих Православних Цркава. Црквене структуре које је образовала Цариградска патријаршија на територији Украјине нису признате ни од једне аутокефалне Помесне Цркве осим три гркофоне: Александријске патријаршије, Кипарске и Атинске архиепископије.

Христју – или сестринском Црквом и гарантује јој пуну аутокефалију, у облику и садржају какви постоје и код свих других аутокефалних Православних Цркава на основу, од свих, општеприхваћеног канонског поретка. Овај документ садржи још и одлуку којом Цариградска патријаршија ослобађа наведене епархије које су ушле у територијални оквир Краљевине СХС своје канонске и јурисдикцијске надлежности и констатује као донете и прихваћене самосталне и суверене одлуке других наведених Цркава (Цркве Црне Горе – Митрополије цетињске, Карловачке митрополије и епархија Боко которске и Задарске (Далматинске)) о њиховом уједињењу са аутокефалном Црквом у Краљевини Србији (Београдском митрополијом). У овом документу се не назиру обриси еклисиологије коју ће ова патријаршија (Цариградска) почети да развија и афирмише од средине XX века, а коју смо идентификовали као упитну за све друге аутокефалне Православне Цркве.

ЗАКЉУЧАК

Томос из 1922. године је веома значајан канонски документ. Њиме су организационо и канонски обједињене све епархије које су некада чиниле Пећку патријаршију, а такође је њиме обновљен и статус наше Помесне Цркве у рангу патријаршије. Овај документ носи теолошка, канонска и еклисиолошка обележја времена у којем је настао, што га, с једне стране, чини значајним и кредибилним за организацију Православне Цркве на Балканском полуострву у XX и XXI веку, а с друге, бременитим многим недореченостима и терминолошким нејасноћама, које смо у овом раду покушали да појмовно разрешимо и појаснимо. Томос Синода Цариградске патријаршије и патријарха Мелетија мора се разумевати и тумачити искључиво у контексту иницијативе за обнову аутокефалне патријаршије Српске Цркве која је покренута непосредно по завршетку Великог рата, како од стране архијереја свих црквених области на Балкану које је насељаво српски народ, тако и представника новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а које су представљале актуелизацију деценијских тежњи и прегнућа српског народа и његових елита за обновом Пећке патријаршије. Такође, овај документ је у канонском и еклисиолошком смислу неодвојив од Томоса из 1879. године, којим је Београдска митрополија уздигнута на аутокефални ниво црквеног организовања, који ова Црква четрдесет три године касније преноси на обновљену патријаршију Српске Цркве. Без обзира на постојање многих недоследности и мањкавости Томоса из 1922. године, које смо покушали да препознамо и објаснимо овим чланком, његов еклисијални значај и ауторитет канонског документа прве категорије неоспорни су и као такви представљају чврст основ за даљи и неометани развој наше аутокефалне Српске Православне Патријаршије.

БИБЛИОГРАФИЈА BIBLIOGRAPHY

- Васин, Горан. „Између државне политике, етнофилетизма и канона – области Српске Цркве на прелому векова.“ In *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић, 295–317. Ниш: Центар за црквене студије, 2021.
- Вуковић, Сава, Епископ шумадијски. „Да ли је Карловачка митрополија била аутокефална?“ *Гласник љрава 2.* (1993): 7–14.
- Деврња, Зоран. „Светосавско наслеђе као одговор савременим изазовима у црквеном организовању.“ *Бојословље LXXVI*, № 1 (2017): 196–208.
- Ђукић, Далибор. „Атинска Синтагма из 1855. године и 'аутокефалност' Православне Цркве у Црној Гори.“ In *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић, 273–290. Ниш: Центар за црквене студије, 2021.
- Јевтић, Атанасије. *Свешћени канони Цркве*, Београд: ПБФ УБ, 2005.
- Јовић, Растко. „Аутокефалија јуче и сутра.“ In *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић, 241–271. Ниш: Центар за црквене студије, 2021.
- Мекпартлан, Пол. „Локална и универзална Црква: Зизиулас и Рацингер-Касперова дебата.“ *Бојословље LXVII*, № 1 (2009): 76–88.
- Миловановић, Сава. „Државна самосталност као фактор црквене аутокефалије.“ *Бојословље LXXXI*, № 1 (2022): 5–29.
- Радовић, Амфилохије, ур. *Одлуке Свешћої и Великої сабора Православне Цркве*. Београд–Цетиње: Светигора, 2016.
- Радоман, Драган. „Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању Српске патријаршије 1920. године.“ In *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Драгиша Бојовић, 319–334. Ниш: Центар за црквене студије, 2021.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске Православе Цркве*, 2. Београд: БИГЗ, 1991.
- Βαβοῦσκος, Κωνσταντίνος Αν. «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΕΡΒΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ον ΑΙΩΝΑ», Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/SOCTHEOL104/ΟΡΘ51%20ΕΡΓΑΣΙΑ%20Α%20-%20ΣΚΟΠΙΑ%20ΚΑΙ%20ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑ/211ΣΧΕΣΕΙΣ%20ΣΕΡΒΩΝ%20-%20ΟΙΚΟΥΜ.%20ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ%20-ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ.pdf>. Приступљено 3. 2. 2023.

ZORAN DEVRNJA
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs

ON THE TOMOS OF UNIFICATION FROM 1922 – CANONICAL AND ECCLESIOLOGICAL ANALYSIS OF THE TEXT

Summary: The formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians brings new opportunities in defining and organizing the position of the Serbian and Orthodox people in the Balkans. The novel state-building circumstances enabled the restoration of the unity of all church parts that composed the Patriarchate of Peć until 1766. The idea of restoring national and ecclesial unity simmered in the consciousness of the Serbian hierarchy and the people throughout the 19th century. The ecclesiastical and political circumstances did not provide the opportunity to realize this issue. The Tomos of Patriarch Meletios and the Synod of the Patriarchate of Constantinople in 1922., enabled the realization of the centuries-old aspirations of the Serbian people and the Serbian Church. A century later, the church consciousness of 21st-century Christians needs a new ecclesiological, canonical and legal analysis and evaluation of this document aiming proper understanding of its authentic content and implications for the contemporary organization and mutual relations of Orthodox Churches. ► *Keywords:* Tomos from 1922., autocephaly, Serbian Orthodox Church, Belgrade Metropolitanate, Karlovci Metropolitanate, Patriarch Meletios, Patriarch Dimitrios, King Alexander I Karađorđević.